

Stubičke toplice – arhitektonska struktura termalnoga sklopa iz razdoblja Maksimilijana Vrhovca

Viki Jakaša Borić
Biserka Bilušić Dumbović
Konzervatorski odjel Zagreb

Izvorni znanstveni rad/*Original scientific paper*

27. 11. 2004.

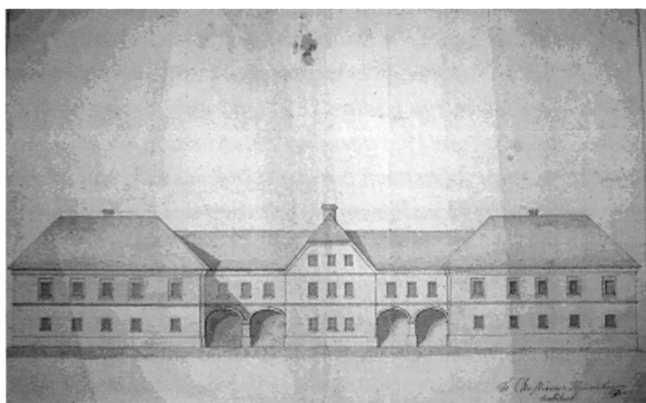
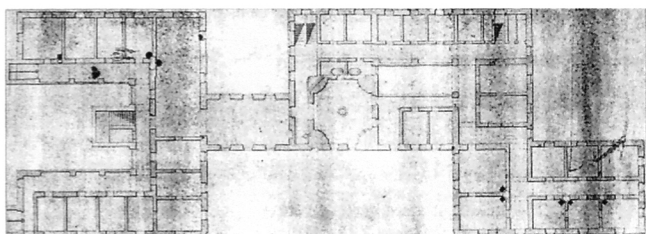
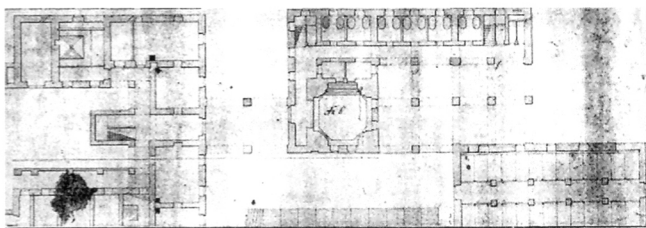
Ključne riječi: *Stubičke toplice, Maksimilijan Vrhovec, termalni sklop, barokni klasicizam*

Uvod

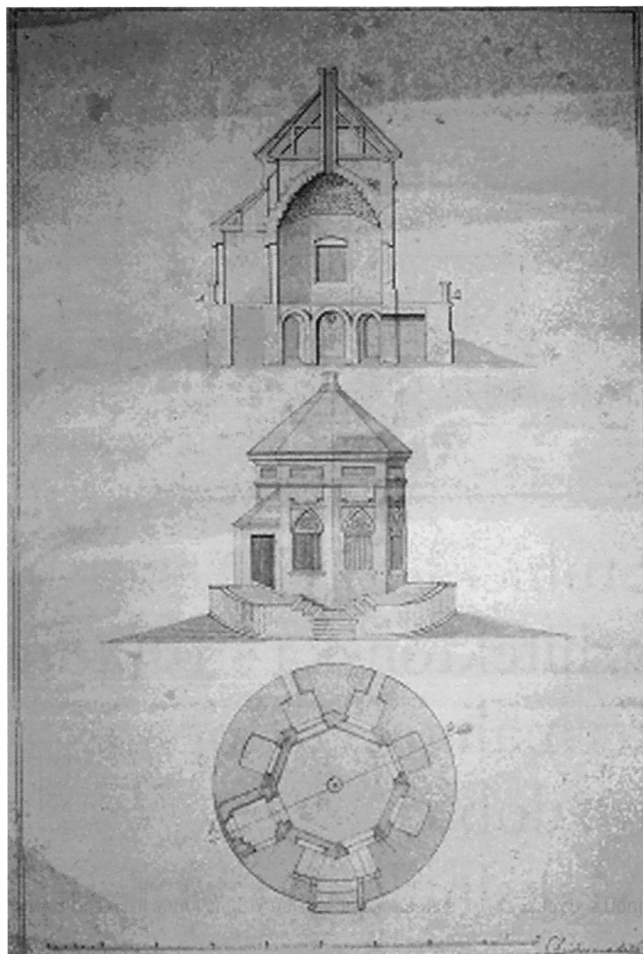
Prostor termalnoga sklopa definiran je sa sjeverne i istočne strane elementima topografije, odnosno tokovima potoka Vidak i Topličica, a sa zapadne strane cestom koja vodi u smjeru Donje Stubice. Temelj je prostorne organizacije kompleksna jednokatna građevina iz vremena Maksimilijana Vrhovca, geometrijski razvedena tlocrta, koja ostvaruje baroknu ideju dominacije glavnoga središnjeg volumena te uključuje perivoj kao integralni dio cjeline. Iz istog je vremena kapela sv. Kata-

Autorice se bave analizom i rekonstrukcijom građevnog razvoja kupališne zgrade u Stubičkim toplicama koju podiže Maksimilijan Vrhovec prema projektu bratra Christianusa Heinricha Vesteburga godine 1811., a koja će zbog brojnih intervencija tijekom 19. i naročito 20. stoljeća izmijeniti svoju izvornu sliku. Najstariji barokno-klasicistički sloj građevine osim arhitektonskih ima i kulturno-povijesne te urbanističke vrijednosti, značajne u oblikovanju budućeg razvoja naselja u smislu pronalaženja njegova identiteta. Uz već poznate Vesteburgove nacрте, koje je Lelja Dobronić objavila u svojoj knjizi Bartol Felbinger i zagrebački graditelji njegova doba, arhitektonska snimka prizemlja i kata kupališne zgrade iz 1908. godine od temeljnog je značenja u definiranju geneze ovoga građevnog sklopa. Nadalje stare katastarske karte, potom vedute i niz starih fotografija olakšale su i poslužile rasvjetljavanju pitanja njegova razvoja.

rine, smještena u osi glavnoga pročelja, ali cestom odijeljena od cjeline kupališnoga kompleksa, te Dijanina kupelj, malena građevina oktogonalne osnove, iza glavne zgrade, u dvorišnom dijelu perivoja. Recentno sagrađeni objekti lječilišta prostorno prate smjernice stare jezgre, ali obradom i materijalima potpuno se razlikuju, odnosno izraz su vremena u kojem su nastali. Zbog narušenih odnosa i vizura Maksimilijanova kupelj u slici kompleksa više nije dominantna točka kao što je prvobitno bilo zamišljeno.

Nacrti kupališne zgrade (tlocrt prizemlja i kata; glavno pročelje), C. H. Vesteburg, 1811., Nadbiskupski arhiv u Zagrebu, Acta aedifi, vol. DV

Nacrt Dijanine (parne) kupelji. C. H. Vesteburg, 1811., Nadbiskupski arhiv u Zagrebu, Acta aedifi, vol. DV

Povijesni podaci

Arheološki nalazi s ovog područja ne daju podatke o iskorištavanju termalne vode u antici, ali je indikativan nalaz rimskih novčića prigodom geoloških bušenja i izvođenja zemljanih radova za izvedbu infrastrukture godine 1963.¹ U srednjovjekovnim povijesnim dokumentima nema podataka, a ni arheoloških nalaza koji bi upućivali na arhitekturu toplica iz toga vremena. Samo toponimi Toplice i Stubica spominju se u povelji kralja Andrije II. godine 1209., gdje se opisuju međe plemena Acha – *Tupliza in praedio Zlubica*.²

Stubičke toplice spominju se i 1576. godine u istrazi protiv Franje Tahyja, kad čitav taj prostor pripada susedgradsko-stubičkom vlastelinstvu.³

Prvi opis termalnih izvora potječe iz 1622. godine, kada mađarski povjesničar N. Istvanffy piše da kod Donje Stubice izvire ljekovita voda *thermae languentibus salubres* kojom se pune Stubičke toplice.⁴

O izgledu toplica u 18. stoljeću, kada su u vlasništvu obitelji Vojkffy – Vojković iz Donjega Oroslavlja, piše liječnik Joannis Baptistae Lalangue.⁵ Naime, do 1776. godine kupalište nije bilo uređeno, kupelj nije bila natkrivena i bez osnovnih je higijenskih uvjeta. Te godine K. Vojkffy izvodi veće radove, koji su obuhvatili izgradnju poveće krčme – svratišta pored samih izvora (*lepu hižu zidanu*) i zidanoga natkritog bazena (*kropa prostranoga z kamenom čistom obdanoga*). Budući da je grof Vojkffy bio vlasnik Gornjega Oroslavlja, toplice se u to vrijeme nazivaju Oroslavskima.

Ključni događaj u povijesti Stubičkih toplica dolazak je Maksimilijana Vrhovca, koji 1806. godine kupuje najprije dvorac Golubovec od obitelji Domjanić, a potom i termalne izvore, te započinje njihovo uređivanje i izgradnju.⁶ Promjenom vlasnika termalnih izvora mijenja se i njihov naziv u Golubovečke, a izgradnjom kupališnoga kompleksa kreira se novi identitet do tada zanemarivo malog naselja.

Tijekom 19. stoljeća došlo je do manjih izmjena unutar kupališne zgrade, koje nisu bitno utjecale na izvornu strukturu i način funkcioniranja. Promjenom vlasnika kao i povezivanjem Stubičkih toplica sa Zagrebom, potom uopće novim pogledima na način življenja, tijekom 20. stoljeća kupalište postaje izuzetno posjećeno.⁷ Zbog potrebe za povećanjem kapaciteta i proširenjem sadržaja grada se novi bazeni i obogaćuje se medicinsko-rehabilitacijska i ugostiteljska ponuda kupališta. Značajna je izgradnja tridesetih godina kada se kupalištu dograđuje nova dvokatna zgrada s 44 sobe za smještaj gostiju, grade se vanjski otvoreni bazeni i novi ugostiteljski objekt “Zrinski dvor”. Drugi val proširenja događa se šezdesetih godina, kada se gradi novi zatvoreni bazen, gimnastička dvorana, Narodni dom i uvode se novi sadržaji koji poboljšavaju kvalitetu liječenja i boravka u lječilištu. Nova izgradnja, međutim, ugrožit će nekadašnji sklad i odnose, te će bitno utjecati na izvornu prostornu strukturu i volumen Vrhovčeva kupališta. Posljedica će biti nejasna i nefunkcionalna prostorna rješenja te devastacija glavnoga pročelja, koje je nekada bilo prostorna okosnica cijeloga kupališnoga kompleksa.

Izvedba Vesteburgova projekta – tlocrt i glavno pročelje kupališnog sklopa

Kupališna je zgrada prema Vesteburgovoj zamisli komponirana u tri cjeline.⁸ Indikacije za sumnju u dosljednost izvedbe njegova projekta pružaju dva grafička prikaza termalnoga sklopa iz njegove najranije faze: litografija *Das Bad Sztubicza von der Agramer Seite*⁹ i plan *Situations Plan von dem bade Sztubicza*¹⁰. Jednaku situaciju prikazuje plan iz 1820. godine¹¹ i katastarska snimka Toplica iz 1861. godine.¹² Arhitektonska snimka iz 1908.¹³, najstariji egzaktni prikaz građevine, potvrđuje ono što se može pretpostaviti iz ranijih planova i perspektivnog litografskog prikaza.

Naime, dosljedno projektu izveden je samo zapadni trakt tlocrtnog U oblika. Istočno je, međutim, krilo organizirano u okviru L tlocrta, dok je središnje s bazenom koncipirano unutar pravokutnoga tlocrta tvoreći svojom južnom kraćom stranicom centralnu dominantnu zonu pročelja. Ovo središnje, aksijalno položeno krilo bilo je trijemovima povezano s bočnim krilima, u kojima su bili smješteni popratni sadržaji potrebni za funkcioniranje kupališnoga objekta.

Glavno je pročelje uglavnom dosljedno izvedeno prema projektu. Riječ je, naime, o simetričnoj trodijelnoj kompoziciji s akcentom na središnjoj zoni, koja proizlazi iz prostorne strukture sklopa. Troosnu rizalitnu zonu zabatnog zaključka sa skošenim krovom flankiraju po dvije arkade trijemova eliptoidnog nadvoja u prizemlju, odnosno pravokutni prozori na katu (2 zapadno – 3 istočno). Pročelja bočnih krila, projektom zamišljena kao identične jedinice s pravokutnim prozorima u pet osi, obradom i arhitektonskom dekoracijom potpuno slijede Vesteburgovu zamisao. Do odstupanja je došlo samo u broju

Situations Plan von dem Bade Sztubicza

Situations plan von dem Bade Sztubicza, prilog iz knjige F. Baumbacha: Physisch-chemische Untersuchung, 1820.

¹ Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske, Varaždin 1990.

² T. Smičiklas, *Diplomatski zbornik*, vol. III, str. 91.

³ J. Adamček, *Seljačka buna 1573.*, Odbor za proslavu 400. godišnjice seljačke bune, Donja Stubica 1968., str. 178.

⁴ N. Istvanffy, *Historiarum de rebus hungaricis libri XXXIV*, Köln 1622.

⁵ J. B. Lalangue, *Izpiszavanye vrachtvenih vod horvatzkoga slavonzkoga orszaga*, Zagreb 1779., str. 20–21, 109.

⁶ I. Uličnik, *Iz prošlosti obitelji Vojković – Vojkffy*, u: Revija “Zagreb”, srpanj – rujan 1943. i M. Despot, *Dnevnik Maksimilijana Vrhovca kao izvor za historiju zdravstva u Hrvatskoj početkom 19. stoljeća*, u: “Acta medicinae, pharmaciae, veterinae”, Anno VI, 1–2/1966.

⁷ B. Haramustek, *Nešto iz prošlosti Stubičkih Toplica*, u: “KAJ” 2/1970., str. 60–68.

⁸ Tlocrt kupališne zgrade i nacrt glavnoga pročelja iz 1811. godine s potpisom C. H. Vesteburga nalaze se u Nadbiskupskom arhivu u Zagrebu, Acta aedifi, vol. DV (objavila ih je L. Dobronić u knjizi *Bartol Felbinger i zagrebački graditelji njegova doba*, Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, Zagreb 1971., str. 31–34).

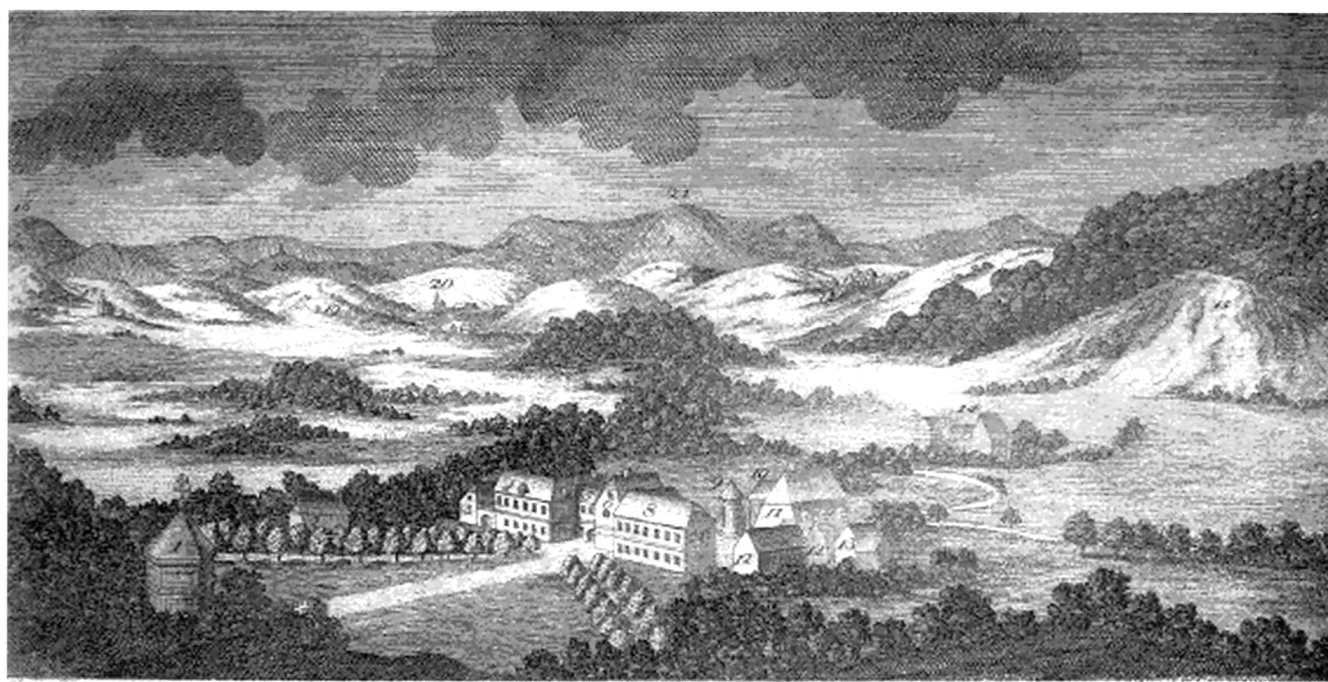
⁹ Izradio ju je Franjo Struff, a objavljena je 1814. godine u knjizi Josipa Šitića *Fizikalno-kemijski opis Stubičkih toplica*. Izvornik se nalazi u arhivu Uprave za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture (objavljena u: M. Schneider, *Vedute XIX stoljeća u grafici*, Povijesni muzej Hrvatske, Zagreb 1968.). Litografija daje perspektivni prikaz lječilišta sa svim pripadnim objektima, alejama i visokim zelenilom te sliku šire okoline sve do štajerskih brda sagrađanu s točke motrišta na Kapelščaku.

¹⁰ Kao i litografija perspektivnog prikaza kupališta, objavljena je u knjizi Josipa Šitića iz 1814. godine *Fizikalno-kemijski opis Stubičkih toplica*. Ovaj grafički prikaz u formi nacrtu pokazuje situaciju identičnu onoj u formi perspektive. Daje zapravo prostornu organizaciju cijelog prostora određenog tokovima potoka Vidak i Topličica. Navedene su sve građevine na tom prostoru: kapelica kod toplica, Meyerhof, pekarnica i staje, gostionica, prostorije za bilijar, društvena kupka, kupališni spojni prolaz, stambena zgrada, parna kupelj (Dijanina kupelj), seljačka kupelj (prostor za puštanje krvi), zajednička kupelj, stara gostionica, obična kupka, mlin i kamenolom.

¹¹ Situacija je u odnosu na stanje iz 1814. nepromijenjena. Ovaj plan objavljuje se u knjizi F. Baumbacha, *Physisch-chemische Untersuchung der Mineralquellen von Sztubtza in Croatie* iz 1820. godine.

¹² Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, Kartografska zbirka, katastarska snimka Toplica iz 1861. godine, k. o. Strmec i k. o. Oroslavje. Prikazan je cijeli kompleks kao i na prethodnom grafičkom prikazu iz 1820. godine.

¹³ Arhitektonska snimka prizemlja i kata kupališne zgrade izrađena je 1908. godine za potrebe provođenja električnih instalacija. Izrađena u Bedekovčini, potpisana je imenom koje se ne može pročitati. Original se nalazi u dokumentaciji Tehničkog odjela Lječilišta Stubičke toplice.

Das Bad Stubitza von der Agramer Seite

1. Kapelle bei dem Bade	5. Billhardttrakt	9. Dinstbad – Dianenbad	13. Ordinierers Bad	17. Pfarrkirche von Zobog (St. Helena)
2. Meyerhof	6. Gesellschaftsbad	10. Bauernbad – Schröpfbad	14. Stubitza-Mühle	18. Heiligen-drey-König
3. Backerey und Stallung	7. Bade-Zugloch	11. Allgemeines Bad	15. Steinbruch	19. Kirche zu Zobog (St. Anton)
4. Wirthshaus-tract	8. Wohnungstrakt	12. Altes Wirthshaus	16. Donau-Berg bei Roitzsch	20. Kirche Heilig Kreuz
		21. Steyrisches Gebürg		

Litografija von Striffa *Das Bade Stubitza von Agramer Seite*, stanje 1814., iz knjige F. Šitića, *Fizikalno kemijski opis Stubičkih toplica* 1914., Zagreb – Donja Stubica, 2003

prozorskih osi, pa su ta pročelja nejednake duljine – istočno 7, a zapadno 6 prozorskih osi. Razdjelni vijenac i završni vijenac naglašenije profilacije protežu se cijelom dužinom ove trodijelne kompozicije objedinjujući sve elemente u jedinstvenu cjelinu. Svi prozori imaju profilirane klupčice, a samo prozori bočnih pročelja u katnoj zoni imaju profilirane okvire, koji obuhvaćaju i parapetnu zonu, što plastički oživljava zidno platno. Baroknoj mekoći pridonose zaobljeni uglovi lateralnih volumena, koje prate razdjelni i završni vijenci.

Dvostrešna krovšta kojima su zaključena bočna krila imaju skošenja nad zabatnim vanjskim stranama, a središnje krilo ima zabatna skošenja na obje strane.

Povijest izgradnje Maksimilijanova kupališnoga sklopa

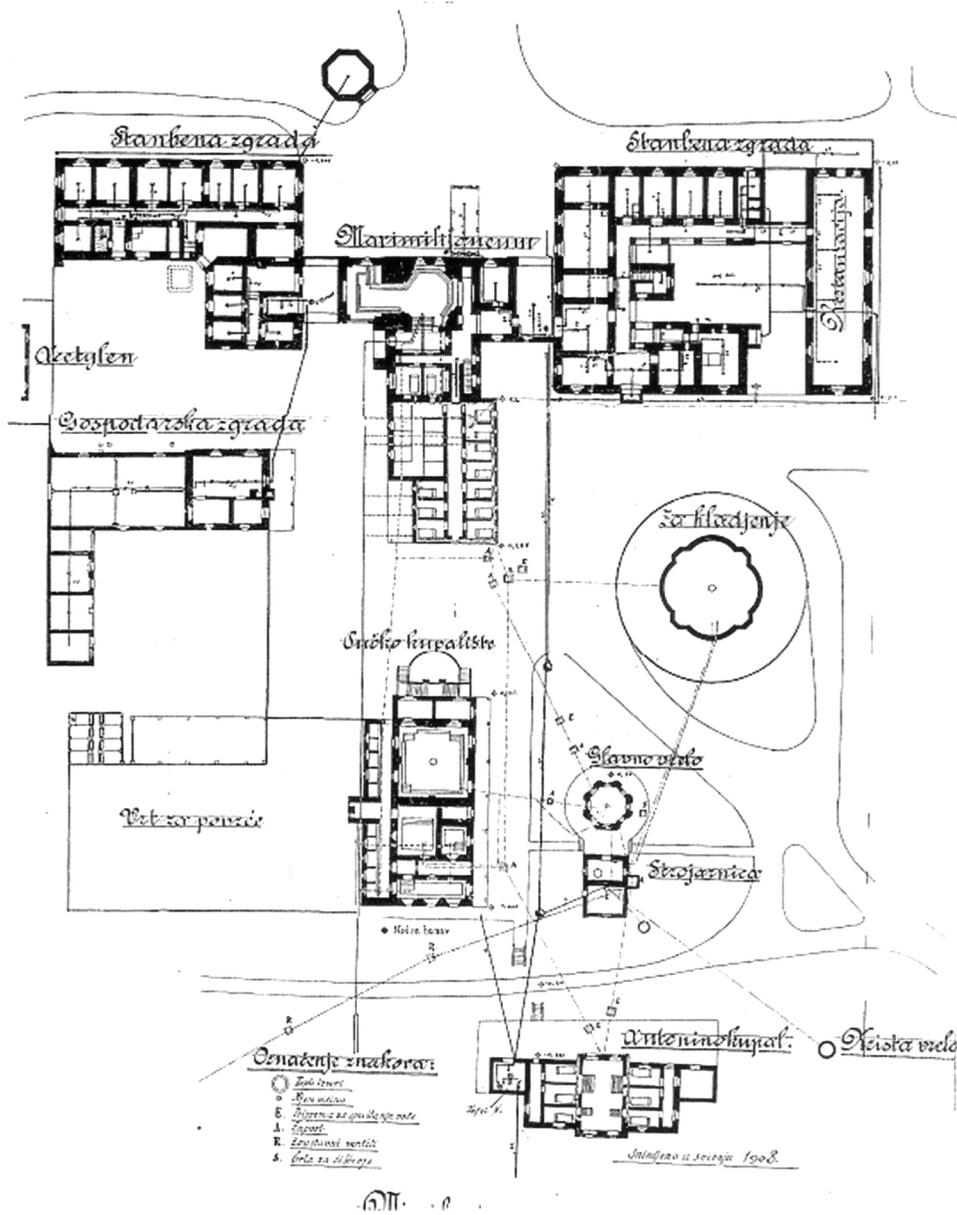
Prva faza

U prednjem dijelu aksijalno položenoga središnjega krila smještena je dvorana s bazenom oktogonalne osnove, koja je u svom izvornom obliku očuvana do današnjih dana. U smještaju bazena primjećuje se blagi odmak u odnosu na osovinu nagoviještenu artikulacijom pročelja. Stražnji dio toga krila

bio je iskorišten za smještaj svlačionica i dvokrakog stubišta kojim se odvijala vertikalna komunikacija cjeline. Dvorani s bazenom, koja zaprema visinu dviju etaža, pristupalo se kroz zapadni trijem. Vrata u zapadnom perimetralnom zidu središnjega krila iz trijema vodila su na uski podest koji je pratio zapadnu stranicu oktogonalne osnove bazena. Jednako kao i danas u bazen se spuštalo stubama koje su definirale njegovu sjevernu stranicu.

¹⁴ J. Šitić, *Fizikalno-kemijski opis Stubičkih toplica*, Zagreb – Donja Stubica 2003., str. 18. Vrhovec je angažirao tim zagrebačkih liječnika da na licu mjesta ispituju ljekovitost toplica, što je rezultiralo izdavanjem knjizice o Stubičkim toplicama.

¹⁵ Horvatić – V. Gmaz, *Iz bibliografije o Stubičkim Toplicama*, "Hrvatsko zagorje" 2, prosinac 2002., str. 87. F. Baumbach, *Physisch-chemische Untersuchung der Mineralquellen von Stubitza in Croatien*, Zagreb 1820., str.18–19. Pisac opisuje pojedine tople kupelji u Stubici te navodi: Maksimilanovu kupelj, kadne kupelji, parnu kupelj, kamenu kupelj, seljačke i blatne kupelji. Maksimilijanova kupelj namijenjena je bogatoj klasi, isprva građena u obliku oktogona, kojoj je kasnije, zato što je bila premalena, dograđen dio u obliku kvadrata. Pisac zaključuje da je jedan formalno gotički hram proširen tako da može primiti oko 50 osoba. Obodne klupe bile su obložene kamenom, a imaju zasebne ulaze za žene i muškarce.

Arhitektonska snimka kupališnog sklopa iz 1908., tlocrt prizemlja i kata; Lječilište Stubičke toplice, tehnički odjel

Da bi se premjestio ulaz u bazensku dvoranu bilo je potrebno proširiti prostor trijema prema sjeveru. Tim se zahvatom izmijenila komunikacija sa zapadnim traktom u prizemnoj etaži i na katu. U prizemlju su, naime, vrata premještena sjevernije u istoj ravnini zida tako da se pristup ostvaruje kroz drugu, susjednu prostoriju.¹⁶ Na katu nastaje hodnik, komunikacijska jezgra iz koje se ulazi u prednje prostorije i u zapadni trakt. Tom su hodniku izvor svjetlosti bila dva prozora interpoliranog novonastalog pročelja orijentiranog prema sjeveru.

Prije 1908. godine, vjerojatno krajem 19. stoljeća, središnje se krilo proširuje sa stražnje strane adiranjem novog volumena u visini prizemlja. Tamo se smješta cijeli niz novih prostorija s kadama i drugim potrebnim sadržajima.

Intervencije 19. stoljeća nisu bile agresivne niti su bitno zadirale u prostornu strukturu sklopa o čemu svjedoči arhitektonska snimka prizemlja i kata iz 1908. godine. Volumen je ostao gotovo u potpunosti očuvan uz iznimku povišenja krovništa u zoni spoja središnjega krila sa zapadnim traktom zbog proširenja toga prostora.¹⁷ Artikulacija i obrada pročelja također je ostala izvorna ako se izuzme zatvaranje istočnog i zapadnog arkadnog otvora.

Treća faza

Dvadeseto stoljeće donijelo je niz intervencija u kojima se izgubila izvorna slika i sklad objekta.

Tridesetih godina dograđuje se dvokatna zgrada sa sjeverne strane, na mjestu prizemnice iz 19. stoljeća, te se interpoliraju novi volumeni u zonama spoja središnjeg s lateralnim krilima.¹⁸ Tim se intervencijama potpuno izgubila izvorna slika stražnjega pročelja kupališnog kompleksa, čiji je akcent bilo središnje zabatno pročelje sa skošenim krovništem. Od tada dominira dograđeni objekt koji svojom mjerom više nije u skladu sa strukturama iz Vrhovčeva vremena.

Iz istog vremena potječe i devastacija glavnoga pročelja izazvana izmjenom krovništa, što je bila posljedica spomenutih intervencija. Nestaje zabatna središnja troosna zona, čime pročelna kompozicija gubi barokni akcent i snagu.

Te dogradnje i proširenja izazvale su određene promjene i u prostornoj organizaciji središnjega krila sklopa. Najvažnija je izmjena premještanje dvaju stubišnih krakova u novokom-

ponirani prostor na spoju sa zapadnim traktom. Na taj se način oslobodila stražnja zona glavnoga krila, koja je zbog bitno povećanoga kapaciteta sklopa starim stubištem bila preopterećena. Novim se stubištem penje u prvi kat, koji je sada dobio jednu novu prostoriju prema zapadnom traktu. Hodnik, spoj sa zapadnim traktom, koji je ranije imao dva prozora na sjevernoj strani, zbog te je interpolacije izgubio izvore svjetlosti. Prozori su, naime, zazidani što je i danas evidentno. Komunikacija prvoga kata s drugim katom, dograđenim zbog gore spomenute prigradnje dvokatnog volumena, odvija se dvokrakim stubištem koje se smješta u zoni gdje je bilo staro stubište. Rezultat je nejasna i komplicirana prostorna situacija, očuvana do današnjih dana.

Četvrta faza

Posljednji od većih zahvata 20. stoljeća koji se odnosi na Vrhovčev kupališni sklop događa se šezdesetih godina, kada se stara zgrada povezuje s novosagrađenom, zbog čega istočno krilo gubi zabatno skošenje krovništa. Tada vjerojatno nestaje sva arhitektonska dekoracija glavnoga pročelja te se definira stanje kojem smo danas svjedoci.

Vrijednost očuvanih elemenata izvorne arhitektonske strukture

Usprkos brojnim intervencijama izvorna arhitektonska struktura kupališne zgrade iz vremena Maksimilijana Vrhovca velikim je dijelom očuvana, što potvrđuje analiza postojećeg stanja, a uz pomoć starih planova. Osim dvorane s bazenom, najvrjednijeg u potpunosti očuvanog elementa, očuvani su velikim dijelom i elementi zapadnoga trakta, a djelomice i istočnoga.

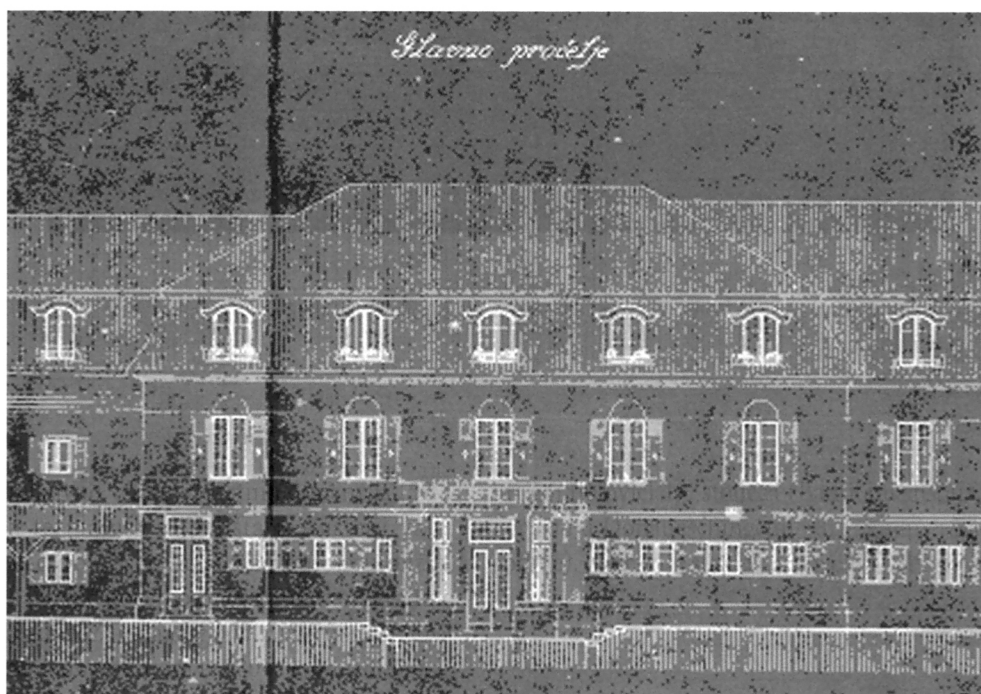
Dvorana s bazenom oktogonalne osnove, žarišna točka cijeloga sklopa, proteže se visinom dviju etaža (prizemlje i kat), a zaključena je kupolastim svodom. Dominantna je vertikalna mjera, koju nije narušilo proširenje u formi pravokutnika, koje zaprema samo visinu prizemlja, a zaključeno je bačvastim svodom sa susvodnicama. Svod nose četiri luka koji počivaju na masivnom stupovlju koje određuje stranice osmerokuta u dijagonalnim osima. Kapitelna profilacija stupova s motivom obrata i profilacija u zoni baza važan je plastični akcent prostora. Dvorana je osvijetljena dvama pravokutnim prozorima u prizemnoj i dvama okulusima u potkrovnj zoni.

Bazenu se pristupa stubama koje definiraju sjevernu stranicu osmerokuta, a u čijem je dnu položen dvostruki vratni okvir. Na njemu je pleterna ograda simplificiranih oblika. Važan je plastični akcent i dekoracija prostora koju je zamislio još sam Vesteburg vjerojatno se ugledajući na gotovo identičnu ogradu obližnjega barokno-klasicističkog dvorca Golubovec. Visokim podestima omogućen je ophod bazena i sagledavanje ovoga, premda nevelikog, impozantnog prostora s različitim točaka.

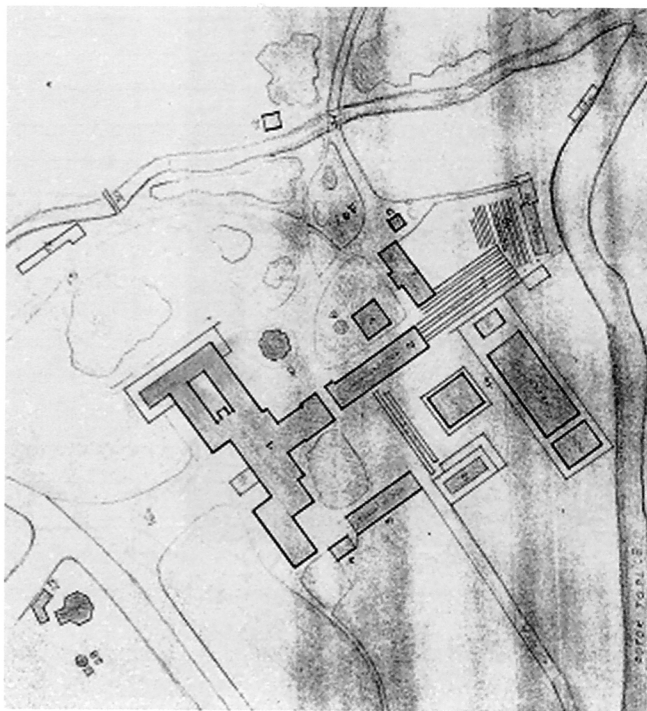
¹⁶ Prostorija svodena češkom kapom, jedna u nizu prostorija zapadnoga trakta, rastvara se vratnim otvorom eliptoidnog zaključka i istaknute profilacije u kapitelnoj zoni, prema arkadnom hodniku.

¹⁷ O tome svjedoče stare fotografije s početka 20. stoljeća.

¹⁸ Državni arhiv u Zagrebu, Građevni odjel, GPZ, GO VII/5, građevni nalaz i arhitektonska snimka svih građevina unutar sklopa iz 1941. godine, kad toplice prelaze u vlasništvo Nezavisne Države Hrvatske, a 1943. postaju vlasništvom Općine grada Zagreba.

Situacija kupališta, prijedlog dogradnje 1926. Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Planoteka

Situacija kupališta, stanje 1941., Hrvatski državni arhiv, Građevni odjel, GPZ,GO VII/5

Mekoća i stapanje oblika, slikovitost kojoj pridonosi prigušena svjetlost i ideja protezanja prostora kroz dvije etaže pripadaju baroknom senzibilitetu. Simplificirana plastička dekoracija govori o prisutnosti klasicističkog duha sklonog čistoći i jednostavnosti forme, ali još uvijek u okviru barokne koncepcije.

U zapadnom traktu unatoč agresivnim intervencijama 20. stoljeća prepoznatljiva je struktura Vrhovčeva sloja u formi hodnika s nizovima čeških kapa razdijeljenih glatkim pojasnicama, arkadno rastvorenih prema dvorištu, te nizovima prostorija uz perimetralne zidove također zaključenima češkim kapama.

U istočnom krilu riječ je o adaptacijama s prijelaza 19. u 20. stoljeće u kojima se zadržala prvobitna shema organizacije prostora u dva niza prostorija s hodnikom u sredini.

¹⁹ Grafički prilozi u knjizi J. Šitića, *Situations plan von dem Bade Sztubicza*, i litografija von Striffa *Das Bade Stubitza von Agramer Seite*.

²⁰ Grafički prikazi u knjizi J. Baumbacha izdanoj 1820. godine gotovo su identični, kao i onima izdanima uz knjigu J. Šitića; naime na identičnoj grafici *Situations plan von dem Bade Sztubicza* dočrtan je samo jedan novi objekt – blatne kupelji, dok je litografija – veduta toplica ostala ista, s jedinom razlikom koja se odnosi na ukidanje drvoreda u središnjoj aleji prema kapeli sv. Katarine.

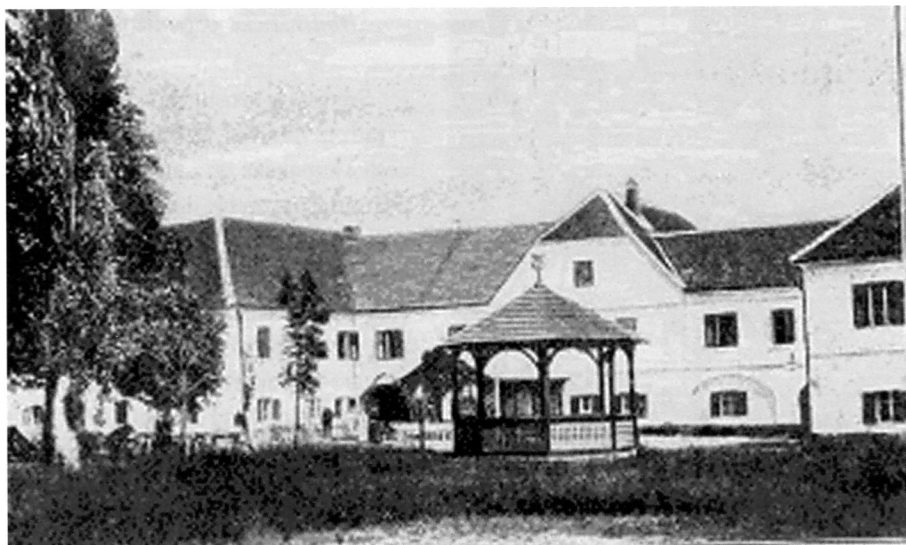
²¹ W. Schleyer, *Bader und Badeanstalt*, Leipzig 1909., str. 273, zaključuje da je to prvo javno kupalište u srednjoj Europi.

Urbanistička organizacija kupališta

Središte je prostorne kompozicije kupališta sama kupališna zgrada iz vremena Maksimilijana Vrhovca. Na prostoru između ceste i kupališne zgrade formiran je reprezentativni perivoj barokne kompozicije, u kojem dominiraju osi triju aleja s drvoredima. Središnja aleja usmjerena je prema kupališnoj kapeli sv. Katarine, smještenoj s druge strane ceste. Sjeverno od glavne zgrade, u stražnjem dijelu perivoja nalazi se malena samostojeća građevina oktogonalnog tlocrta, Dijanina (parna) kupelj. Istočno od Dijanine kupelji smješteno je nekoliko manjih građevina jednostavna izdužena tlocrta: zajednička i obična kupelj te stara gostionica, dok je na sjeverozapadnoj strani u blizini potoka, čije korito još nije bilo regulirano, bila smještena seljačka kupelj. Na rubnom sjevernom dijelu kupališnog posjeda nalazio se stubički mlin s gospodarskim zgradama. Gospodarske i pomoćne zgrade, kao što su pekarnica, staje i majur, nalazile su se zapadno od glavne kupališne zgrade. To je situacija koju nam ilustriraju prvi grafički prikazi urbanističke organizacije kupališta iz 1814. godine.¹⁹ U urbanističkom pogledu, intervencije koje su se odnosile na proširenje i poboljšanje kapaciteta glavne kupališne zgrade nisu imale značajniji utjecaj na promjenu prostorne koncepcije. Jedino je uz potok Toplicu, na lokaciji današnjih otvorenih bazena, izgrađena manja zgrada u koju su smještene blatne kupke. Manja promjena dogodila se u središnjoj aleji, tako, da za razliku od grafike iz 1814. godine, na prikazu iz 1820. godine²⁰ uz nju više nema drvoreda, već je označena samo kao staza kroz travnjak. U takvoj je prostornoj kompoziciji ostvarena nesmetana vizualna povezanost glavne kupališne zgrade s kapelom sv. Katarine. Urbanizam termalnoga sklopa u osnovi je baziran na elementima barokne kompozicije, s naglašenom osnom simetrijom u glavnom ulaznom prostoru, reprezentativnom dijelu, i slobodnoj pejzažnoj organizaciji u stražnjem, manje reprezentativnom prostoru.

Paralela s ostalim kupališnim mjestima u Hrvatskoj i srednjoj Europi

Početak 19. stoljeća otvaraju se u zapadnoj i srednjoj Europi prva javna i za širu publiku otvorena kupališta. U renesansnom i baroknom razdoblju kupališta su bila privatna, rezervirana uglavnom za povlaštene feudalne slojeve. Tako je u Beču 1804. godine osnovan Kupališni zavod *Dianabad*, u prvo vrijeme isključivo kao kupalište s brojnim kadama i tuševima i malim oktogonalnim bazenom.²¹ U središtu arhitektonske kompozicije je perivojno uređeno unutrašnje dvorište, oko kojega je smješten sklop jednokatnih građevina. Tlocrt je bio organiziran u formi jednoga trakta u kojem je bilo nanizano sa svake strane po dvadesetak prostorija s kadama. U prednjem, ulaznom dijelu bio je smješten mali bazen oktogonalnog tlocrta. Sredinom 19. stoljeća kupalištu je dograđen zasebni vo-

Razglednice Stubičkih toplica iz 1914., pročelje i začelje

lumen s bazenom, relativno velikih tlocrtnih dimenzija (53 x 22 m). Od ostalih termalnih kupališta u Austriji valja spomenuti Baden, kao povijesno kupališno mjesto u blizini Beča, u kojem se također početkom 19. stoljeća izgrađuje suvremeni kupališni sklop. Zgrada *Josefbad*, čija kružna osnova potječe iz 18. stoljeća nadogradnjom iz 1804. godine dobila je svoj današnji izgled. Veliki volumen klasicistički riješene građevine *Sauerhofa*, kao i *Leopoldsbada* i *Frauenbada*, potječu iz drugog desetljeća 19. stoljeća.²² To termalno kupalište imalo je utjecaja na arhitekturu naših termalnih kupališta.²³

Ostala značajna povijesna kupališna mjesta u Austriji i južnoj Njemačkoj nove kupališne zgrade izgrađuju uglavnom u

drugoj polovici 19. stoljeća (Bad Radkensburg 1881. godine; *Soolbad* u Donaueschingenu 1871. godine; Bad Aussee 1862. godine).²⁴ Slično je stanje i u Sloveniji, tako da Rogaska Slatina,

²² Dehio, *Niederösterreich: Die Kunstdenkmäler Österreichs*, Schroll, Wien 1982.

²³ M. Kunić, *Povijesno topografski opis mineralnog kupališta Topusko*, Karlovac 1827., Topusko 1997., navodi da se toplice u Topuskom izgrađuju po uzoru na Baden.

²⁴ Dehio, *Steiermark*, Schroll, Wien 1982., str. 30 i W. Schleyer, *Bader und Badeanstalt*, str. 351.

Razglednica Stubičkih toplica iz pedesetih godina 20. stoljeća, glavno pročelje

Stubičke toplice, stražnje pročelje, današnje stanje

Dvorana s bazenom

koja pripada kategoriji starih europskih termalnih kupališnih mjesta, svoju urbanističku osnovu dobiva 1840. godine, a 1865. godine izgrađene su glavne kupališne zgrade: *Zdraviliška hiža*, hoteli *Styria*, *Strossmayer* i *Pošta*, te klasicistički paviljon *Tempel*.²⁵

U našoj zemlji među najstarija kupališna mjesta s kontinuitetom od antike ubrajaju se Varaždinske i Daruvarske toplice. Kupališna zgrada *Antunove kupke* u Daruvarskim toplicama utemeljena je u 18. stoljeću na mjestu antičke građevine; *Ivanova kupka* sagrađena je 1818. godine, a ostale građevine krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Od arhitektonske strukture Antunove i Ivanove kupke nije do danas ostalo gotovo ništa.²⁶ Termalno lječilište u Lipiku započinje uređivati kao suvremeno lječilišno mjesto Antun Knoll, koji kupuje posjed i tople izvore godine 1867., te gradi nove lječilišne zgrade i uređuje perivoj.²⁷

Toplice Topusko, čiji su izvori tople vode bili poznati još u antici, izgrađuju se u suvremeno lječilišno mjesto od 1820. godine.²⁸ Kupališna zgrada, današnje *Blatne kupelji*, vila *Mirna*, lječilišni restoran i kupališni perivoj izgrađuju se u razdoblju

od 1860. godine, ali su do danas gotovo sasvim izgubili svoju povijesnu arhitekturu.

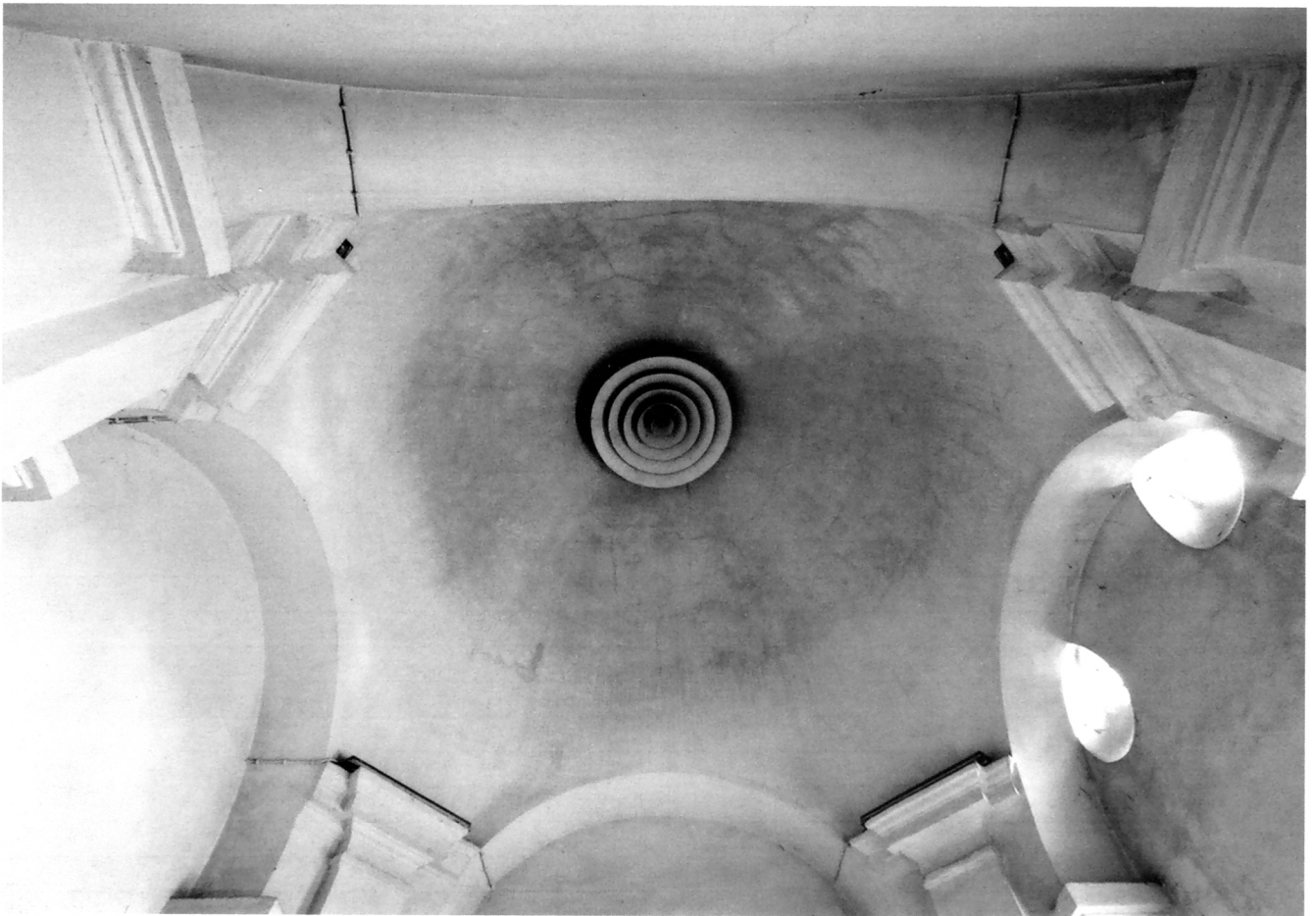
Krapinske toplice, poznate u antici kao *Aquae vivae*, u svojoj današnjoj strukturi imaju očuvan sloj urbanizma i arhitekture iz sredine 19. stoljeća. Tada tople izvore kupuje poduzetnik Jakov Badl i 1859. godine gradi glavnu kupališnu zgradu s Marijinom i Jakobovom kupelji, hotel *Curhaus*, te restoran *Bellevue*. Oko zgrada uređen je kupališni perivoj.²⁹

Ostale zagorske toplice, kao što su Tuheljske i Šemničke, nemaju u današnjoj strukturi očuvane slojeve povijesne izgradnje.

Valorizacija

Vrhovčev kupališni sklop najraniji je očuvani primjer termalnoga kupališta u Hrvatskoj, sagrađen po suvremenim zapadnoeuropskim kriterijima i standardima .

Kupališna zgrada s bazenom sagrađena je u stilu baroknoga klasicizma na tragu srednjoeuropske tradicije dvoraca, sa sre-

Svod dvorane s bazenom

> Hodnik zapadnog trakta

²⁵ *Zgodovinski parki in vrtovi v Sloveniji*, Ministarstvo za kulturu, Ljubljana 1995., str. 97–104.

²⁶ Podaci iz Ministarstva kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Dokumentacija.

²⁷ Isto.

²⁸ M. Kunić, n. dj., str. 32.

²⁹ D. Bancalari, *Krapina Toplitz in Kroatien und seine Heil-Quellen*, Zagreb 1871.

Dijanina kupelj

dišnjim dominantnim volumenom, odnosno prostorom kojim se podređuju svi ostali elementi kompozicije.³⁰ Osim arhitektonskih ima i urbanističke vrijednosti, pa je kao takav imao izuzetno važnu ulogu u razvoju Stubičkih toplica kao naselja i kreiranju njegova identiteta. U skladu s tim potrebno je prilikom obnove istaknuti odnosno rekonstruirati elemente koji će mu vratiti izvorne vrijednosti.

³⁰ W. Schleyer, *Bader und Badeanstalt*, str 156. Kupališni objekti s bazenom unutar dvorane centralnog tlocrta s kupolastim svodom poznati su još iz 16. stoljeća s područja Italije (npr. maniristička palača Te', *palazzo del Te* u Mantovi). Kasnija će razdoblja to tipološko rješenje prilagođavati i kreirati u duhu novog stila.

Summary

Viki Jakaša Borić
Biserka Bilušić Dumbović

Stubičke toplice – Architectural Structure of the Spa built by Maksimilijan Vrhovec

The spa building at Stubičke Toplice was designed by Father Christian Heinrich Vesteburg and built by Maksimilijan Vrhovec in 1811. Due to various intervention in the course of the 19th and the 20th century the baroque-classicist building would change its original structure, and would cease to act the dominant visual point of the complex.

The building is a complex one story geometric structure of a richly articulated plan expressing the baroque idea of a dominant central volume, and it also includes the park as an integral part of the whole. Vesteburg designed the building as three entities. The original plans were strictly followed only in the west U-shaped wing. The east wing was set within an L-shaped plan, whereas the central, containing the pool, is a rectangle the shorter, southern side of which forms the dominant central accent of the facade. This central, axially placed wing was linked by porches to the rest of the building accommodating auxiliary functions. The main facade was executed mostly along the original plans. It is a tripartite composition with an accent in the middle, based on the spatial structure of the complex. The three-axial projecting zone with a gable termination is flanked, on each side, at the ground level by two arcades topped by elliptical arches, and by rectangular windows above them. The side wings facades, originally conceived as identical units with five window axes each, in their execution and decor faithfully follow Vesteburg's conception. Due to minor modifications the east wing ended up with seven, and the west with six windows.

The central two-story hall contains the pool of octagonal plan and is covered by a domical vault. The back sections of this unit contain locker-rooms and a staircase. On the upper story level the central section which projected into the pool hall was flanked by a series of rooms on the east, and by one large room on the west. The porch to the west of the pool links this central unit with the western wing which represents a separate body within the U-shaped plan. This is a traditional spatial concept based on lining up rooms along the outer perimeter walls, whereas the building opens on the courtyards by arcaded corridors. The east L-shaped wing is composed of two lines of rooms divided by a narrow corridor and covered by Bohemian vaults.

Due to a need for increased capacity the first rebuilding followed after just ten years. This represents the second stage in the development of Maksimilijan's baths. The pool was extended to the east by a rectangular addition causing the closing of the inner arcade opening. At the same time or a little bit

later the western porch was also redone in such a way that the inner arcade opening was closed, solving thus the issue of symmetry of the facades, and resulting in another widening of the pool area equivalent to that on the east, to be used, most probably, for locker-rooms.

Toward the end of the 19th century, and definitely before 1908, the central wing was expanded in the back by adding another volume at the ground floor level. It contained a series of rooms with bathtubs and accompanying elements.

The 19th century interventions did not aggressively encroach upon the spatial structure of the complex. The volume was almost completely preserved, with the exception of the raising of the roof in the meeting zone of the central and western wings. The articulation and treatment of the facade was left unchanged, except for the closing of the east and west arcade opening.

The 20th century intervention, however, radically changed the original outlook and harmony of the building. A two-story hall was added at the north in the thirties replacing a one-story 19th century structure, and new volumes were interpolated between the central and lateral wings. The back facade of the spa building totally lost its original shape having the central gable as its main accent. The added building takes over dominating by its size the structures from the Vrhovec times.

The main facade was debased at the same time by a new roof resulting from the above-mentioned modifications. The three-axial central zone disappeared and so also the power of the baroque accent. The latest major rearrangement occurred in the sixties when the old building was linked up to a new one, and the eastern wing lost its gable roof. The entire main facade decor was probably removed at the time leaving the building as we see it today.

The Vrhovec building is the earliest preserved example of spa architecture in Croatia built according to the contemporary western European criteria and standards. The spa building was built in the style of baroque classicism in the wake of the Central European mansion architecture tradition, with a central volume or space dominating the rest of the composition. The complex should also be valued in terms of urban design as it has played an extremely important role in the urban development of Stubičke Toplice and its identity.